

ТАБЫСҚА ТОЛЫ

80

ЖЫЛ
ЖЕТ УСПЕХА
YEARS OF LEADERSHIP

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ФАКУЛЬТЕТІ
ФАКУЛЬТЕТ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

ҚАЗІРГІ ҚЫТАЙДЫ ЗЕРТТЕУ ОРТАЛЫҒЫ
ЦЕНТР ИССЛЕДОВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО КИТАЯ

ҚЫТАЙ МЕН ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІ ҚАТЫНАСТАРЫ: ТАРИХЫ МЕН БОЛАШАҒЫ

Тарих ғылымдарының докторы, профессор
НӘБИЖАН МҰҚАМЕТХАНҰЛЫНЫҢ
60 жылдық мерейтойына арналған
халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция

МАТЕРИАЛДАРЫНЫҢ ЖИНАҒЫ

14 мамыр 2014 жыл

ОТНОШЕНИЯ КИТАЯ СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ИСТОРИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

международной научно-практической конференции,
посвященной 60-летнему юбилею
доктора исторических наук, профессора
НАБИЖАН МУКАМЕТХАНУЛЫ

14 мая 2014 года

Алматы 2014

3. <http://www.kkb.kz>

4. <http://www.kkb.kz>

5. Ван И. Процесс мультиполяризации в условиях глобализации. «Гоцзи вэньти яньцзю», 2000. № 6. С. 6 (на китайском языке).

6. Арбатов А. Россия: национальная безопасность в 90-е годы. -МЭМО, 1994. № 8-9. С.22-30.

Н. Мажықызы

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан

Қ.С. Аширбекова

Алматы технологиялық университеті, Алматы, Қазақстан

XX ҒАСЫРДЫҢ 30-40-ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚЫТАЙДЫҢ ШЫНЖАҢ ӨЛКЕСІНДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ ЖАҒДАЙ ЖӘНЕ НЫҒМЕТ МЫҢЖАНИ

Кез-келген тарихшы ғалым үшін маңызды мәселенің бірі – өз елінің, өз халқының саяси, қоғамдық, тарихи даму жолына қатынасы, соған баға беру болып табылады. Халқының жүріп өткен жолын, жиған тәжірибесін сарапқа салу, қоғамда болып жатқан жағдайлардың себеп-салдарына көз жеткізу олардың басты мақсаты. Қытайдың Шынжаң өлкесі 1 миллионнан астам қандастарымыз тұрып жатқан және тарихта көптеген күрделі тарихи оқиғалардың, соның ішінде біртұтас қазақ халқының тағдырына қатысты мәселелер орын алған күрделі аймаққа жатады. Сонымен қатар осы аймақта өмір сүріп, өзінің санаулы өмірін өз ұлтының иігілігіне арнаған қазақтың біртуар ұлдарының күрделі өмір жолы мен қоғамдық-саяси қызметін зерттеу, оған шынайы ғылыми баға беру бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып табылады.

Міне, осындай тұлғаның бірі - Нығмет Мыңжани 1922 жылы 22 наурызда Шынжаң өлкесі Толы ауданы Майлыжайыр ауылында туылып, 1993 жылы 22 маусымда Алматы қаласында өмірден өткен. Өмірінің көп бөлігі өте күрделі тарихи жағдайда өтті. Бірақ сол қиын заманның қатаң талаптары оның ғалым болып қалыптасуына, саяси қайраткер болып көрінуіне тікелей әсер етті. Сондықтан ғалымның ғылыми еңбектері мен қоғамдық-саяси қызметтерін тарихи кезеңдер бойынша қарастыруға тура келеді [1, 15 б.].

XX ғасырдың 30-40 жылдары Қытайда Жұңхуа Минго үкіметінің үстемдік еткен кезеңі еді. Бұл жылдар Шынжаң аймағында қоғамдық қайшылықтар шиеленісіп, саяси салада да күтпеген оқиғалар болды. 1927 жылы Чан Кайши бастаған Нанкин (Нанжин) үкіметі құрылып, Қытайда Гоминдан (Guo mindang – Гоминдан) партиясы билікке келеді. Шынжаңның билеушісі Яң Зыңшин Чан Кайши үкіметін қолдайтындығын, Шынжаңда оның саясатын жүзеге асыруға қызмет ететіндігін айтып, оған жедел хат жолдайды [2, 315 б.]. 1928 жылы Үрімжіде Шынжаңды 17 жыл билеген Яң Зыңшин қастандықпен өлтіріледі. Бұл оқиғаны қытайлықтар «сань ци шибянь» - «үш жетілік оқиғасы» деп атап кетті, себебі оқиға Республиканың 17 жылы 7-ші айдың 7-ші күні болады [2, 315 б.]. Осыдан кейін Шынжаңның «салыстырмалы тыныштық кезеңі» аяқталып, буырқанған оқиғаларға толы ұлт-азаттық көтеріліс жылдары басталды.

Шынжаңның билігіне енді саяси өзгерістерді тыныштандырудағы еңбегіне арқаланып және бір бөлім әскерилердің қолдауында Жин Шурын келді. Ол Яң Зыңшиннің жақын адамдарының бірі болғандықтан, оның Шынжаңда ұстанған саясатын жалғастыру ниетінде болды. Бірақ, қаншама ұқсатқысы келседе, ол Яңның қулығымен саяси шеберлігін дәл сол сияқты жасауға қабілеті де, ақылы да жетпейтін тұлға болатын. Ол Яң сияқты Шынжаңдағы маңызды деген азаматтық және әскери қызметтерді өзінің туыстары мен жерлестеріне бөліп берді.

Жин Шурын өзінің үкімет билігін күшейтуді көздеп қана қоймай, жерлерді иемдену мақсатында болды. Қытай ғалымдары: «Жин Шурын жергілікті халықтардың экономикалық жағдайының төмендеуіне ешқандай мән берген жоқ» [3, 241 б.] - деп тұжырымдайды. Ол өлкеде әскери қосынды көбейтті және оның басқаруымен орыс атты әскері құрылды. Сонымен қатар, көп мөлшерде шетелден қару-жарақ сатып алды. Бұны қаржыландырудың барлығы жергілікті халықтың мойнында болды.

Қытайдың Гоминдан үкіметі бұл өлкеде нақты басқару жүргізе алған жоқ. Сондықтан да, Жин Шурын Гоминдан орталық үкіметінің рұқсатынсыз-ақ шекараны ашып, Кеңес Одағымен саудасаттық күшейді әрі ықпалы да күшейе түсті.

Ол Шинжаң өлкесінде билік жүргізген кезде Шынжаңның қоғамдық құрылымы, қазына-ақша айналымы, мәдениет және оқу-ағарту, денсаулық сақтау сияқты салаларда үлкен өзгерістер болған жоқ. Оның билігіне қарсы Құмыл дихандарының көтерілісінен кейін соғыс алапаты бүкіл Шынжаңға жайылып, тоқырап қалған экономика, мәдениет және оқу-ағарту жұмыстары тіптен бүліншілікке ұшырап қазақ және басқада жергілікті ұлттар ауыр халды бастарынан кешірді. Өлкедегі толқулар Жин Шурынді орнынан түсіріп тынды. 1933 жылдың сәуірінде ол Тарбағатайдағы Бақты шекарасы арқылы Кеңес Одағына қашып кетеді.

1933 жылы 12 сәуірде Үрімжідегі саяси өзгерістердің нәтижесінде Шынжаң билігіне Шың Шысай келеді. Ол билікті қолына алғаннан кейін көтерілісшілерге қарсы кең көлемде әскери қимылдар жүргізуді бірден қолға алады. Ол екі жүзділік саясат қолданды. Яғни Қытайдың Гоминдан үкіметімен де байланысын үзбеді. Бірақ, Шың Шысай орталық Қытай өкіметінің Шынжаңдағы өкілі болып тұрған кезде қиын жағдайды бастан кешірді. Орталық Қытай өкіметі өз ішіндегі жағдайдың қиындығымен айналысып сол жылдарда Шың Шысайға ешқандай көмек бере алмады. Сондықтан осы кездегі КСРО-ның әскери, материалдық көмегінің бұл жерде билік құра алмайтын еді. Ал Кеңес Одағы өзінің мемлекеттік мүддесі тұрғысынан Шың Шысайдың Шынжаңдағы билігінің сақталуына мүдделі боды. Себебі, Шынжаңдағы ұлттардың қытай билігіне қарсы күресінің өршуі көрші жатқан шекаралас халықтардың қолдауына ие болуы мүмкін деген қауіптен сақтанды. Сонымен қатар, Шынжаңдағы саяси биліктің әлсіздігін Кеңес Одағына дұшпандық көзқарастағы АҚШ пен Жапония сияқты басқа державалар, Шынжаңда мұсылмандық күшті мемлекетті орнатуы мүмкін деген қауып одан да күшті болды. Осындай жағдайда Кеңес Одағы өзінің ішкі және сыртқы қауіпсіздігін ескере отырып, Қытай өкіметінің Шынжаңдағы билігін сақтап қалуына үлкен ықыласпен көмектесті.

Шың Шысай Мәскеуден үлгі ала отырып, 1937 жылдан бастап «Шынжаңдағы жапон тыңшыларын» және «түрікшіл, исламшыл, ұлтшыл» зиялы қауымды қырып-жоюда Кеңестік биліктен асып түспесе кем қалған жоқ. Ол қазақ және басқада ұлттардың бетке ұстар адамдарын «Моңғол, қазақ, қырғыз құрылтайын» ашамыз деген желеумен жиналысқа шақырып жаппай қырғынға ұшыратты. 1937-1942 жылдар аралығында Шың Шысайдың жазықсыз өлтірген адамы 4000-нан асқан [4, 289 б.]. Осы көрсетілген санның дені елдің игі жақсылары, халық көсемдері, ақын-жазушылар мен молда-қожалар болатын.

Нығметтің балалық шағы осындай күреске толы кезеңде өтті. Әкесі Мұхамедтүсіп жай ғана малшы емес ауыл медресесінде көнеше оқыған сауатты, әдебиетке әуес болған, көрген білгені көп, шешен, би болған адам. Текті ортада туылып, тәрбие көрген ол қаршадайынан алғыр болып, әкесінің және ауылдағы шешен, әнші, күйшілердің аузынан халық хиса-дастандарын жаттап өскен. Оның осындай зеректігіне риза болған әкесі оны алғашында ауылында ашылған бастауыш мектепке оқуға береді. Бастауыш мектепті үздік тамамдап, Шәуешек қаласына орталауға оқуға түседі. Бұл мектепті де үздік нәтижемен аяқтайды. Аталмыш мектептің қолдауымен 1939 жылы Шынжаңнан Кеңес Одағына оқуға баратын оқушылар үйрену курсының төрт мерзімдік емтиханына қатынасады, Шәуешек қаласы бойынша небәрі бөлінген екі орынның біреуін өз еншісіне алған жас талапкер Үрімжі қаласына келіп Совет Одағына оқуға баруды күтеді. Алайда сол кезде Шың Шысайдың кедергісі салдарынан бұл кезектегі шетелге шығып оқитын оқушылардың жолы кесіледі. Нығмет Шынжаң Өлкелік сақшы офицерлер мектебіне оқуға түсіп екі жыл оқып үздік нәтижемен тәмамдап, Өлкелік қоғамдық қауіпсіздік мекемесіне барып аудармашы болады. Осы кездегі қоғамдық орта туралы Қабимолла Мыңжыбаев: «Нығмет Мыңжани 1930 жылдардың бас кезінде, Үрімжідегі өлкелік сақшы мектебінде оқып, оқу бітірген соң Шинжияң өлкелік қоғам қауіпсіздігін сақтау басқармасында істеген. Марқұмның өз сөзімен айтқанда: «жазда киетінім ұзын ақ торғын көйлек, жамбаста наған болатын. Қыста қара киім киетін едік. Кімді ұстау, кімдердің сыбысын тыңдау, кімдерді қалай сұраққа тарту туралы арнаулы адамдар нұсқау беретін еді». Міне, бұл сол кездегі қандықол Шың Шысайдың қол астындағы ұлттық кадрларды халық жұртшылығына жексұрын етіп көрсету саясатының нәтижесі болатын. Сондықтан Нықан үнемі «оқығанымызда, істейтінімізде, істегенімізде осы бір кәсіп. Кімде-кім қабыл алмаса, бас тартса, солқылдақтық істесе, оған жақсылық жоқ еді», - дейтін. Сол себепті мектеп оқушылары болсын, мейлі мекеме кадрлары болсын, Үрімжі қаласын-дағылар болсын, қыр шекарасындағылар болсын сол жылдарда Нығметті көрсе әзірейілді көргендей одан тіксінетін, қорқатын, қаштын» [5, 59 б.], - деген деректер келтіреді. Біз бұдан сол кездегі Нығмет Мыңжанидың өскен ортасының қаншалықты күрделі, қиын кезең болғандығын көре аламыз.

Алайда осындай күрделі қоғамда саяси күрестерде де асқан тапқыр, шешен адам болған еді. Бұған дәлел 1940 жылы 2-ші айдың 1-ші күні Көктоғай халқы Есімқан, Ырысқан, Сүлеймендердің бастылығында Оқан зәңгінің үйінде қонып жатқан Көктоғай ауданының әкімі Шүй Ырлин мен оның мекеме бастығы Ху Лин қатарлы 13 адамды өлтіріп көтеріліс жасағанда, бұған қатты

ашуланып, от алып, копаға түскен Шың Шысай қаз ашуын тырнадан алмақ болып, түрмеде жатқан барлық қазақты және моңғол-қазақ-қырғыз құрылтайына қатынасып жатқан Алтай уәкілдерін бірнеше күн ішінде түгел қырып тастауға бұйрық түсіреді. Бұл хабарды естіген Нығмет дереу кеуде керіп ортаға шығып, құрылтайды басқарып жүрген дубанның хатшысы Зың Гауфың, өлкелік сақшы мекеме бастығы Ли Быйнчи және Лю Бынділер арқылы Шың Шысайға пікір ұсынады. Бұл ұсыныстың негізгі жүйесі мынадай болатын:

Қазақ халқы арғы ата-бабасынан тартып тау соғысына жатылған жауынгер халық. Қолда баққан жылқы түгіл дала құландарын да шалмамен ұстап, жайдақ мініп жүре береді. Балаларын 5-6 жасынан ашамайға мінгізіп атқа жаттықтырады. 1933 жылы Баркөлде тұрған 16 туан туанжаңы Жаң Пишу 200 әскермен барып Құлыншәріде бейғам жатқан Әліптің басын алып, ауылын шапқанда, әкесінің кегін алмақ болған Елісхан 300 дей атты жасақпен Баркөл, Шонжыда тұратын екі полік әскеріңізді қырғындап кетті. Ақыры Совет Одағынан 8 атты полікті алдырып, соның көмегімен Елісханды ішкі жаққа қарай қуып әрең құтылды.

Қазір өр Алтайда көтерілгендер екі ауданның адамдары. Олар адам өлтіріп, тартып алған қаруларымен барып Көктоғай қалашығына қауіп төндіруде. Егер олардың саны бірнеше мың адамға жететін болса, бүкіл Алтайды басып алып, екі дивизия әскеріңізге бой бермей, Үрімжіге қауіп төндіруі мүмкін.

Жанабыңыз Құмылдағы 8 атты полікке «Алтай бандыларын жаныштауға барыңдар» деп бұйрық түсіргеніңізде, олар: біздің міндетіміз – егер шығыстан Жапония империализмі басып кірер болса, соларға соққы беріп, Шинжиянды қорғау; Алтай мәселесі Шинжияндың ішкі ісі, біз оған араласпаймыз, - деп жанабыңыздың бұйрығын орындаудан бас тартты.

Совет Одағының Алтай консулындағы Кәрім Разиеттің Шәріпқанға айтқан сөздеріне қарағанда, Совет Одағы көріністе жанабыңызбек достық орнатып, астыртын Алтай көтерілісшілеріне ойысу ниетінде емес деуге болмайды. Егер Алтай дүрбелеңі Совет Одағының қолдауына ие бола қалса, одан келетін көргілікті мөлшерлеу қиын... Сондықтан, Алтай мәселесін соғыс жолымен емес, саяси жолмен шешуді ойластыру керек. Соғыс жолымен шешудің қиыншылықтары көп әрі ауыр. Егер соғыс жолымен шешкенде немесе құрылтайдағы Алтай уәкілдері мен түрмедегі қазақтарды қырып тастағанда, бұл біз үшін емес, халыққа жанабыңызды жиркенішті етіп көрсетпек болып отырған Совет Одағы үшін пайдалы болып шығады. Алтай халқының барлық беделді адамдарын қырып тастағанда, олармен тілдесуге ырықсыз қаламыз...

Осылай талдау жасай келіп, Шың Шысайға бірнеше тармақ ұсыныс қойған.

1. Алтай мен басқа аймақтардағы дабыралы мылтық жию науқанын қазірше тоқтатып, кейін мылтығы бар адамдардың өзімен жекелей сөйлесіп, сақшы арқылы жиып алу;

2. Бүкіл солтүстік Шинжияндағы моңғол, қазақтан 1000 ат алу науқанын уақытша тоқтату;

3. Халыққа сөзі өтетін, елге беделі бар абройлы қазақ басшыларын (түрмедегі және құрылтайдағы) қазірше өлтірмей, оларды алдағы саяси күрестің қымбат капиталы деп біліп қорғау керек. Халыққа сөзі өтетін бұл беделді адамдарды тәрбиелеп иландыру арқылы және соларды бүлік шыққан жерге жіберіп, үгіт-насихат айтқызу арқылы мәселені тыныш саяси жолмен шешу қажет. Осылай істегенде, демократияға мән беріп, ырықты орындауға болады т.б. [6, 41 б.].

Нығметтің бұл ұсыныс пікірін алдымен бас хатшы Зың Гауфың, сақшы мекеме бастығы Лю Бынділер қолдап, Шың Шысайға апарып көрсетеді. Шың Шысай мұны көргеннен кейін, Нығметті қолынан іс келетін қабілетті әрі біздің болашағымызға өз болашағындай көңіл бөліп, көңіліндегісін қорықпай айта алатын үміті бар ақылды жігіт екен деп біліп, содан былай оны қолдан шығармай қатты бақылап, бір жағынан оны осы іске жұмсауды бұйырады.

Сонымен 1940 жылы 11 апрельдің түнінде Саяпыл күнгеінде дағарға салып апарылып тірідей көмілген 108 адамнан басқа қазақтар уақытша өлімнен аман қалады.

Ұсыныс қабылданғанымен, мұндай қиын іске ойламаған жерден Нығметтің өзі тартылады.

Лю Бынды қуанышты хабар ретінде мұны Нығметке жеткізіп, соңында осы ауыр міндетті тапсырады әрі Алтайға жіберілетіндерге кепіл боласың, өр Алтайға өзің барасың дейді. Нығмет ойлана келіп: мені Алтай қазағы танымайды. Танымаған баланың тілін олар алмайды. Олар ежелден ел ішіндегі беделді басшыларына бағынып келген ел дейді де, Алтай халқына сөзі өтетін, беделі бар Шәріпхан төре, Әлен уаң, Бұқат бейсі, Жанымхан қажы, Нәзір тәйжі, Қалман қазы, Дәлелхан Сүгірбаев, Әбілмажын гүң, Қабыл тәйжі, Қажы Нәби, Мұқаш Жақеулы, Шәри зәңгілерді көрсетеді. Бірнеше күннен кейін Лю Бынды Нығметке Шәріпхан Алтайға барудан бас тартып, ерекше сот тергеушілерінің бастығы Жаң Гуанчанға қол тигізген. Оның болашағы қауіпті. Одан үміт жоқ. Одан өзгелерін сөзге келтір. Егер өзің кепіл болған адам Алтайға барған соң бүлікшілерге қосылып кетсе не сөзін өткізе алмаса, сені ұстаймыз [6, 43 б.], - дейді.

Содан кейін Нығмет өзіне құтылмастай өте ауыр жүк артылғанын, егер бұл міндеттің үддесінен шықпаса, өз басынан айырылатынын сезеді де нартәуекелге келіп, түрмеде жатқан Бұқат бейсі, Жанымқан қажы, Нәзір тәйжілерді тергеген болып, олармен танысып әрі сөз тартады. Соңында Жанымқан құран ұстап қасам ішу арқылы Алтай халқын сөзге иландыратындығы жөнінде сенім білдіреді. Сонымен 1940 жылы 8-ші айдың соңына ала Жанымхан мен Нәзір тәйжі Шіңгілдегі Шақабай Ноғайбайұлы Ырысқанға барады. Ондағы халық Жанымқанның құран ұстаған қасамына сеніп, қару тапсыруға мақұл болады.

Бұл іс алғашында осылай шешілген соң, екінші ретте Бұқат бейсі, Қалман қазы, Далелқан Сүгірбаев, Шари зәңгілер, одан кейін Қабыл тәйжі қатарлылар Алтайға кепілдікпен босатылады.

Нығметтің бұдан басқада еңбектері көп. Оның барлығын тізіп жазу мүмкін емес. Шың Шысай билігі кезіндегі өзінің қызмет қолайлығынан шеберлікпен пайдаланып, халық басына (Алтайдағы қазақ көтерілісшілеріне) түскен аяусыз қырғын мен жаныштауды жеңілдетуі, Гоминь Дань партиясының бақылауында болып жүрседе, қиын-қыстау кездерде қазақ үшін аянбай еңбек еткен батылдығын, өзі өмір сүрген қоғамның күрделі, қиындығын көре аламыз.

Қорыта келгенде, XX ғасырдың 30-40 жылдарындағы Шыңжаңның саяси әлеуметтік жағдайы күрделі болды. Шың Шысай үстемдігінің алғашқы кезеңінде Кеңес Одағымен болған экономикалық жақтағы қарым-қатынас нәтижесінде Шыңжаң қоғамы белгілі дамушылықтарға ие боды. Бірақ Шың Шысай өзінің екі беткей, жауыздық саясатын жергілікті халыққа, әсіресе қазақтарға қарата әсіре жүргізгендіктен бір бөлім қазақтар ата-мекенін тастап басқа жаққа қоныс аударса, қалған бөлігі қолдарына қару алып, көтеріліске шығып, өздерінің ұлт-азаттық күресін бастады.

1. Н. Мұқаметханұлы. Нығмет Мыңжани және оның қазақ тарихы жөніндегі концепциялары // Бекмаханов тағылымы. Халқаралық ғылыми конференция материалдары. Алматы, 2004. 18-19 мамыр.

2. Нұржамал Алдабек. Тарихы талқыға толы Шыңжаң. - Алматы «Қазақ университеті», 2003.

3. Фаң Иыңже. Әр дәуірдегі Қытай орталық үкіметінің шыңжаңда ұстанған саясатына зерттеу. – Үрімжі, шыңжаң халық баспасы, 2006 ж. – 263 б.

4. Хасан Оралтай. Елім-айлап өткен өмір. – Алматы, білім баспасы, 2005. – 632 б.

5. Қабимолла Манжыбаев. Нықанмен өткен бір дәурен // Мұра. - Үрімжі, 2004. - №1. -59-64 бб.

6. Кәрім Әкірами. Бітімі бөлек дара тұлға // Шыңжаң қоғамдық ғылымы. Үрімжі, 1994. - №2. 38-42 бб.

Н. Шарыпқазы

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН МЕН ҚЫТАЙДЫҢ БІЛІМ САЛАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫСТАРЫ

Орталық Азия елдерімен Қытай елінің арасындағы байланыс сонау ерте замандардан бастау алады. Орта Азия аумағында ерте және орта ғасырларда өмір сүрген сақ, ғұн, үйсін, қаңлы т.б ірілі-ұсақ мемлекеттер Қытайдың сол дәуірдегі гүлденген Хан, Тан династиялары кезінде тек қана әскери және дипломатиялық қарым-қатынастар шеңберінде шектелсе, бергі келе ХІҮ-ХҮІ ғасырлардағы Алтын Орданың күйреп, Қазақ хандығының тарих сахнасына шығуымен Қытайдың Цин династиясы арасында біртіндеп сауда-саттық айырбас өріс ала бастады. Оған дәлел ретінде Қазақ хандығымен Орта Азия елдерінің Қытайдың Цин патшалығы арасындағы сауда, келісім қарым-қатынастары дәлел болады. Көшпелі Қазақ хандығы мата, күміс құймалары, қағаз, қыл қалам, жеке мөрлерді, сондай-ақ басқа қажетті заттарды Қытайдан алатын болса, Қытай бұл заттарға ХІХ ғасырдың аяғына дейін жылқы саудасына айырбастау мәселесін негізге алған. Қазақ хандығының патшалық Ресей құрамына кіруі, кейіннен Кеңестер одағының құрамындағы ел ретінде сауда айналымының өнімін түрлері өзгертіліп, Орталық Азия елдеріндегі тау-кен өндірістері, жер асты қазба байлықтары болды. Мұнда Қытай мұнай, газ, сирек кездесетін металл өнімдерімен байланысқа түсті. Ғылым-білім саласында кеңес одағы мен оның құрамындағы одақтас республикаларға қытай тарабынан тіл үйренуші және кәсіптік білім алушы студенттер мен ғылыми ізденушілердің келіп білім алуы біршама жолға қойылды. Білім саласында осындай бір жақтылы оңды өзгерістің болуына қарамастан, ХХ ғасырда ғылым-білім саласындағы қарым-қатынасқа айтарлықтай үлкен серпіліс алып келген жоқ.

1991 жылы Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алған сәттен бастап Қазақстан Республикасының мен Қытай халық республикасы арасындағы қарым-қатынас жаңа сипат алып, жан-жақтылығымен ерекшеленді. Бұл, әрине, Қазақстан Республикасының сыртқы саясаты белсенділігімен, тепе-теңдік сақтауға ұмтылысымен, прагматизмдігімен, сындарлы сұхбат жүргізуге талпынысымен